

Grażyna Władysław Marek Kolasa
GZELLA **Historiografia prasy polskiej
(do 1918 roku) — naukometryczna
analiza dyscypliny 1945–2009**

Wydawnictwo Naukowe
Uniwersytetu Pedagogicznego,
Kraków 2013, ss. 524

Władysław Marek Kolasa
*Historiography of the Polish Press (Until 1918):
A Scientometric Analysis 1945–2009*

Władysław Marek Kolasa to uznany badacz, posiadający okazały dorobek naukowy poruszający kwestie naukometrii i bibliometrii w badaniach nad prasą polską¹, prezentujący stan dociekań naukowych nad historią periodyków polskich wydawanych do 1939 roku² oraz rejestrujący publikacje z tego zakresu³. Najnowsza praca Jego autorstwa zatytułowana *Historiografia prasy polskiej (do 1918 roku)*

---

¹ W.M. Kolasa, *Historia mediów polskich w świetle wskaźników bibliometrycznych*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2011, nr 3/4, s. 8–27; tenże, *Retrospektywny indeks cytowań w humanistyce: koncepcja, metoda zastosowania*, „Przegląd Biblioteczny” 2011, nr 4, s. 466–486; tenże, *Specific Character of Citations in Historiography (using the example of Polish history)*, „Scientometrics” 2012, Vol. 90, Iss. 3, pp. 905–923.

² Tenże, *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918–1939*, cz. 1: *Tendencje rozwojowe, typologia*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2011, z. 1/2, s. 5–55; tenże, *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918–1939*, cz. 2: *Prasa polska za granicą*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2012, z. 1, s. 61–86; tenże, *Kierunki badań nad historią prasy polskiej 1918–1939*, cz. 3: *Prasa województw zachodnich*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2012, z. 2, s. 75–98; tenże, *Kierunki badań nad prasą mniejszości narodowych 1918–1939*, „Klio” 2012, nr 3, s. 59–82; tenże, *Tendencje w badaniach dawnej prasy polskiej (do 1864 roku): analiza bibliometryczna*, „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2012, nr 1, s. 35–53; tenże, *Kierunki badań nad prasą polską najstarszej doby (1501–1729)*, „Studia Medioznawcze” 2012, nr 3, s. 65–80; tenże, *Kierunki badań nad prasą polską XVIII stulecia*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2012, nr 1/2, s. 77–99; tenże, *Prasa polska na początku doby zaborów (1795–1815) jako obiekt refleksji historycznej*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2012, nr 3, s. 76–82.

³ W.M. Kolasa, J. Jarowiecki, *Polska bibliografia prasoznawcza 1996–2001*, Kraków 2005 oraz bibliografie za lata 1996–2004 opublikowane w „Roczniku Historii Prasy Polskiej” z lat 1999–2007.

— *naukometryczna analiza dyscypliny 1945–2009* to podsumowanie wieloletnich, żmudnych prac badawczych. Kolasa zajął się, jak wynika z tytułu, periodykami wydawanymi do 1918 roku, co jasno wskazuje zainteresowania Autora, natomiast niejasny wydaje się podtytuł rozprawy „naukometryczna analiza dyscypliny”, powstaje bowiem pytanie o jaką dyscyplinę chodzi: bibliologię?, historię?, bo przecież historiografia prasy nie jest dyscypliną naukową, nawet jeżeli Autor precyzuje ją jako „wąskospecjalistyczną dyscyplinę historyczną” (s. 5).

Celem opracowania, jak jasno sprecyzował to Kolasa,

jest systematyzacja i ocena dorobku nad poznaniem dziejów prasy polskiej. Dążono więc do możliwie precyzyjnego wskazania: pól badawczych, głównej problematyki, poziomu jej opracowania (jakościowego i ilościowego), korpusu twórców oraz rozmaitych kontekstów (m.in. instytucjonalnych, politycznych), które wpływały na kształt badań (s. 5–6).

Już na wstępie oceny recenzowanej pracy można stwierdzić, że cel ten został osiągnięty.

W swej rozprawie autor zajął się analizą dorobku naukowego na temat prasy polskiej wydawanej do 1918 roku, opublikowanego w latach 1945–2009. Jest to najbardziej racjonalne założenie, bowiem właściwy rozwój badań nad prasą najwcześniejszego okresu nastąpił po 1945 roku, a jednocześnie, jak zauważył Kolasa, przedstawiono w opracowaniu „dwa najstarsze i zarazem najlepiej uformowane działy: 1) badania nad dawną prasą (tj. do 1864 roku) oraz 2) badania nad prasą doby powojennej (1864–1918)” (s. 6). We „Wstępie” ciekawe są metodologiczne rozważania Autora. Stwierdził on, że metody stosowane dotychczas do badania historiografii prasy są „obciążone dużym ryzykiem”, o wiele przydatniejsze okazały się metody naukoznawcze, takie jak naukomedia i bibliometria, czyli „techniki służące do analizy procesów zachodzących w nauce poprzez badanie wytwarzanych strumieni informacyjnych” (s. 7) i przyjął zasadę, „że główną oś narracji budują trendy nauko- i bibliometryczne, zaś pozostałe metody (w tym heurystyka) funkcjonują na niższych poziomach”.

Wobec braku indeksu cytowań polskiej humanistyki podstawę rozważań Autora stanowił stworzony przez Niego Indeks Cytowań Historiografii Mediów Polskich, w którym zarejestrowano opublikowane w latach 1945–2009 prace naukowe na temat prasy polskiej, wybrane publikacje z lat 1814–1944 oraz „dużą grupę prac z dyscyplin pokrewnych”. W rezultacie tych poczynań Autora powstało cenne (nie tylko na potrzeby recenzowanej pracy) narzędzie obejmujące z zakresu historii mediów 15 920 dokumentów cytowanych 52 254 razy, z czego na okres powojenny przypadało 15 041 prac i 46 152 cytowania. Waloryzowaniu tego dorobku służyły oceny eksperckie (*peer review*), których odnotowano dla badanego okresu 1183.

Wszelkie kwestie metodologiczne, wymagające, w tym wypadku, specjalnych ustaleń i konstruowania narzędzi badawczych, opisane zostały w rozdziale pierwszym rozprawy, zatytułowanym „Metodologia. Hipotezy. Materiał badawczy”. W tej części pracy szczególnie istotne okazują się kolejne części: „Historiografia w świetle bibliometrii”, „Indeks Cytowań Historiografii Mediów Polskich” oraz „Materiał badawczy. Hipotezy” zawierające wyjaśnienia, prezentujące materiał na którym oparł się Autor i przedstawiające pierwsze wnioski będące efektem podjętych działań naukowych. Jednak w pierwszej z nich zastanawia dlaczego Kolasa swe rozważania ograniczył, wbrew tytułowi całej pracy, do wywodzącej się z naukometrii bibliometrii, która zajmuje się efektami działań badaczy. Uwagę tę należy odnieść również do tytułu rozprawy, bowiem wydaje się, że ustalenia końcowe są efektem badań przede wszystkim bibliometrycznych, a nie naukometrycznych. W drugiej z wymienionych części optymistycznie dla całej humanistyki, wobec wielu wątpliwości pojawiających się w różnych opracowaniach, brzmią wnioski Autora wynikające z eksperymentów przeprowadzonych na zgromadzonym materiale „Indeksu Cytowań”, które dowiodły, że „piśmiennictwo z zakresu historiografii nie różni się znacząco od innych nauk i w podobnym stopniu podlega prawidłowościom bibliometrycznym” (s. 51). W części trzeciej Autor wyjaśnił i doprecyzował kwestie związane z interpretacją uzyskanych danych, w tym z wykorzystaniem cytowań, recenzji i polemik.

Zasadniczą część rozprawy Władysława Kolasy stanowią rozdziały drugi i trzeci, w których Autor podjął próbę zaprezentowania dorobku badań nad prasą polską wydawaną do 1864 roku (rozdział drugi) i w latach 1864–1918 (rozdział trzeci). Konstrukcje tych rozdziałów, ze względu na różny charakter prasy, a przede wszystkim jej liczbę, różnią się. Wspólne są rozważania nad kwestiami metodologicznymi, tendencjami w badaniach oraz charakterystyka wydawnictw o charakterze syntetycznym, odmienne ujęcie chronologiczne przedstawionego materiału w rozdziale drugim (prasa polska do 1729 roku, w XVIII stuleciu, w latach 1795–1815; 1815–1831, 1831–1864), terytorialne w rozdziale trzecim (zabór rosyjski, austriacki, pruski, prasa na obczyźnie).

Warto spojrzeć nieco bardziej szczegółowo na wiadomości zamieszczone w obu tych rozdziałach i ich częściach. W rozdziale prezentującym badania nad początkami prasy polskiej (do 1864 roku), w części „Periodyzacja i problemy metodologiczne” nie budzą wątpliwości, będące wynikiem wypadków politycznych, przyjęte cezury chronologiczne (choć dla Wielkopolski racjonalniejszy byłby, jeżeli nie rok 1848, to tak jak dla Śląska i Mazur rok 1871 — zjednoczenie Niemiec; s. 65 podano rok 1870 [!]), ale uderza wyraźne skupienie się Autora na wynikach badań dotyczących prasy zaboru rosyjskiego. Niewątpliwie był to obszar aktywności prasowej, ale używanie dla całej podzielonej Polski pewnych sformułowań, np. „w dobie Królestwa Kongresowego” (s. 66) czy danych statystycznych dotyczących wyłącznie tego obszaru (s. 67) deprecjonuje inne części dawnej Rzeczypospolitej. W kolejnych

częściach rozdziału drugiego Kolasa ukazał i przeanalizował tendencje w rozwoju badań nad prasą poszczególnych, wydzielonych podokresów. Tu również pojawiają się sformułowania „Prasa polska w okresie między trzecim rozbiorem a powstaniem Królestwa” (s. 138), „W latach Królestwa konstytucyjnego” (s. 143), „czasy Królestwa” (s. 145), a przecież np. kongres wiedeński był wydarzeniem odnoszącym się do wszystkich ziem podzielonej Polski, z czego Autor zdaje sobie sprawę i uwzględnia w niektórych fragmentach rozdziału, a mimo to używa sformułowań skupiających uwagę na Królestwie Polskim. Jak już zauważono konstrukcję rozdziału drugiego stanowią analizy dorobku naukowego na temat prasy poszczególnych okresów. W części dotyczącej prasy do 1729 roku wydzielono podrozdziały: „Gazety ulotne i seryjne”, „Merkuriusz Polski”, „Inne pisma periodyczne i gazety pisane”; w części „Prasa polska XVIII stulecia” znalazła się „Prasa informacyjna”, „Prasa insurekcji kościuszkowskiej”, „Czasopiśmiennictwo XVIII wieku” oraz „Gazety pisane i kalendarze”; kolejna jest „Prasa polska na początku doby zaborów” a za nią „Prasa polska w latach 1815–1831” zawierająca: „Prasę informacyjną”, „Prasę powstania listopadowego”, „Czasopiśmiennictwo”. Kolejną część stanowi najbardziej rozbudowana, mająca charakter pewnej samodzielności „Prasa polska w okresie międzypowstaniowym” zawierająca, oprócz części wprowadzającej, charakterystykę tendencji badawczych, opracowań ogólnych i dorobku na temat prasy tego okresu w zaborze rosyjskim, austriackim, na ziemiach pod panowaniem pruskim i emigracji. W uwagach szczegółowych do tej części pracy należy zwrócić uwagę, że: „Primitiae Physico-Medicae” to periodyk leszczyński a nie leszniński; Prusy Wschodnie i Śląsk to nie zabór pruski (s. 163); w okresie do 1864 roku nie było w zaborze pruskim i Galicji prasy ludowej a tylko prasa dla ludu (s. 165); trudno się zgodzić, że wydawany w Lesznie „Przyjaciół Ludu” był „niepozorny” (s. 165); w tabeli na stronie 170 podział Polski na ziemie poszczególnych zaborów i emigrację wprowadza czytelnika w błąd, zabrakło bowiem Śląska i Mazur; książka Małgorzaty Stolzman dotyczy zachodnich a nie wschodnich guberni Cesarstwa Rosyjskiego; pisząca te słowa zajmowała się „pismami dla ludu” a nie prasą ludową (s. 202, też w rozdziale III s. 278); trudno zgodzić się z uogólnieniem, że „Tygodnik Literacki” Antoniego Woykowskiego był pismem o orientacji lewicowej (s. 205).

Rozdział trzeci prezentowanej publikacji zawiera charakterystykę dorobku naukowego na temat prasy polskiej z lat 1864–1918. Po przedstawieniu problemów ogólnych i metodologicznych (tu znalazła się ciekawa analiza statystyczna wielkości prasowego ruchu wydawniczego w poszczególnych dzielnicach podzielonej Polski i na emigracji) Autor scharakteryzował tendencje w badaniach nad prasą tego okresu oraz przybliżył dorobek dotyczący tego okresu — opracowania ogólne, dotyczące zaboru rosyjskiego (tu zarys problematyki, badania — opracowania ogólne i prasa warszawska, prasa prowincjonalna, prasa na ziemiach zabranych), austriackiego (zarys problematyki, badania — opracowania ogólne, Lwów, Kraków, Prowincja i Śląsk Cieszyński), pruskiego [!] (zarys problematyki, badania — opracowania

ogólne, Poznańskie, Prusy Zachodnie, Prusy Wschodnie, Śląsk), prasy polskiej na obczyźnie (zarys problematyki badawczej, badania — opracowania ogólne, prasa w głębi państw zaborczych, w Stanach Zjednoczonych i na innych terenach). Wprowadzona struktura pozwoliła Autorowi objąć z jednej strony wszystkie tereny, na których pojawiła się polska prasa w okresie od 1864 do 1918 roku, z drugiej umożliwiła precyzyjne dopasowanie poszczególnych publikacji do konkretnych obszarów, co pozwoliło na wskazanie głównych tendencji w rozwoju badań nad prasą, zainteresowań badaczy periodykami wydawanymi w różnych regionach, stanu tych badań i „białych plam” w podejmowanych tematach.

Podobnie jak w rozdziale drugim, w tej części rozprawy Autor nie ustrzegł się pewnych niedociągnięć i błędnych założeń. I tak, wskazując główne ośrodki, w których wydawano prasę w analizowanym okresie i podając liczbę wydawanych w nich tytułów, w niektórych policzył zapewne nie tylko samodzielne wydawnictwa periodyczne, ale i dodatki do nich. W wątpliwość należy na przykład poddać liczbę 15 periodyków wydawanych w Pelplinie. Rodzi się pytanie kto? i co? w tak małym mieście jak Pelplin, w którym „Pielgrzym” zdominował publiczność czytelniczą, mógł wydawać aż 14 tytułów. Na ziemiach pod panowaniem pruskim dodatki, ze względu na różnorodność treści w nich zamieszczanych, przeznaczenie dla różnych pod względem płci, wieku i wykształcenia czytelników, były formą przyciągania odbiorców. Uwagę tę odnieść można również do innych miast z tego regionu, w których liczba publikowanych polskich tytułów prasowych wydaje się zawyżona. Niezbyt fortunnie, pisząc o zaborze austriackim, Autor stwierdził „Wprawdzie przez długi okres istniały rozmaite bariery [...] oraz cenzura represyjna, która trwała aż do upadku monarchii” (s. 329). Cenzura represyjna funkcjonuje w państwach, w których nie ma instytucji cenzury (stąd lepiej byłoby używać terminu kontrola represyjna), jest więc jedyną formą umożliwiającą karanie za przestępstwa dokonane na łamach prasy. System ten nie ogranicza z założenia wolności słowa, tak jak czyniła to cenzura prewencyjna, a przestrzeganie zasad kodeksu karnego nie może być barierą w rozwoju prasy. Rozprawa Jerzego Myślińskiego *Studia nad polską prasą społeczno-polityczną w zachodniej Galicji 1905–1914* (Warszawa 1970) scharakteryzowana została w opracowaniach ogólnych dotyczących periodyków zaboru austriackiego lat 1866–1918 (s. 337) i ponownie w części przedstawiającej badania nad prasą krakowską tego okresu. W pracach o tak rozległym zakresie chronologicznym, uwzględniających całokształt dorobku na określony temat trudno ustrzec się powtórzeń, ale niektóre informacje w prezentowanej rozprawie powielano niepotrzebnie (między innymi wiadomości dotyczące powstawania kolejnych tomów *Historii prasy polskiej* pod red. Jerzego Łojka). Niezrozumiała jest cenzura roku 1870 w części charakteryzującej dorobek nad prasą tworzoną pod panowaniem pruskim do 1918 roku (s. 360). Wcześniej Autor założył, że punktem wyjścia dla rozważań dotyczących wydawnictw ciągłych tej części Polski będzie rok zjednoczenia Niemiec (1871), ale w rezultacie sam miał kłopot z dotrzymaniem przyjętych

ustaleń. Wykres 59 i tabela 35 prezentują rozwój prasy w latach 1864–1918, co pozwala utrzymać ciągłość chronologiczną rozdziału drugiego i trzeciego pracy, ale nie jest zgodne z tytułem części szóstej rozdziału trzeciego. Niezbyt fortunate jest sformułowanie „prasa Krakowa rosla” (s. 330) gdy chodzi o jej liczbę oraz mało precyzyjne stwierdzenie, że „Dziennik Bydgoski” założono „dopiero po 1907 roku” (s. 361), gdy wiemy dokładnie, że numer okazowy wydano 2 grudnia tego roku, a numer pierwszy 1 stycznia 1908 r.

W całej pracy Kolasa zrezygnował z tradycyjnych skrótów edytorskich w przypisach, co przy ogromie opisów bibliograficznych niezwykle ułatwia korzystanie z blisko 2 tysięcy przypisów wprowadzonych w obu zasadniczych rozdziałach (II i III), w których wykazano ponad 3 tysiące dzieł zwartych.

Rozprawę uzupełnia płyta CD, na której zarejestrowano „4964 pozycje, w tym 1229 na temat historii prasy okresu 1501–1864; 2197 — dotyczących okresu 1864–1918; 1310 — opracowań ogólnych, przekrojowych i metodologicznych oraz 408 prac przedwojennych”. Jest to niezwykle cenny dla każdego badacza zajmującego się historią prasy polskiej materiał bibliograficzny. Autor w zestawieniu tym starał się zebrać kompletny wykaz literatury naukowej na temat historii prasy polskiej, co było zadaniem trudnym i, jak to zazwyczaj bywa, można, zdaniem recenzenta, do zbioru tego dodać kilka pozycji, np.: Sławomir Kalembka, *Berlińska „Gazeta Robotnicza” w pierwszym roku istnienia (1891). Główne wątki tematyczne*, [w:] *Społeczeństwo w dobie modernizacji. Polacy i Niemcy w XIX i XX wieku*, red. R. Baecker, M. Chamot, Z. Karpus, Toruń 2000, s. 71–83; Marek Chamot, *Autostereotyp Polaka na łamach polskiej prasy Prus Zachodnich i Poznańskiego na przełomie XIX i XX wieku*, [w:] tamże, s. 233–242; Romuald Grzybowski, *Zadania wychowawcze rodziny polskiej na Pomorzu Nadwiślańskim w ujęciu „Gazety Grudziądzkiej” z lat 1894–1914*, [w:] *Wychowanie w rodzinie od starożytności po wiek XX*, Bydgoszcz 1994, s. 291–302; Norbert Kasperek, *Prusy Wschodnie w wielkopolskim czasopiśmiennictwie u schyłku lat trzydziestych i w pierwszej połowie czterdziestych XIX w.*, [w:] *Studia z dziejów polskiej myśli politycznej*, pod red. S. Kalembki, t. 2, Toruń 1990, s. 103–122; Bronisława Woźniczka-Paruzel, *Strategie obrony narodowości w polskich czasopismach i książkach dla ludu Prus Zachodnich z lat 1848–1880*, [w:] tamże, t. 3, Toruń 1990, s. 161–202; Tadeusz Peter, *„Mazur” — gazeta dla ludu po polsku mówiącego*, [w:] *Walka o język i kulturę polską ludu mazurskiego: od Gustawa Gizewiusza do Franciszka Pośpieszyńskiego w Ostródzie w XIX i na początku XX wieku*, red. J. Korkozowicz, Ostróda 1984, s. 10–20; z publikacji biograficznych np.: Ryszard Demby, *Jan Karol Sembrzycki 1856–1919*, Suwałki 1985; Helena Dzienis, *Szczepan Józef Gólkowski (1787–1871), drukarz i księgarz chełmiński, wydawca i redaktor czasopism, działacz oświatowy*, [w:] *Zasłużeni ludzie Pomorza Nadwiślańskiego z okresu zaboru pruskiego*, Gdańsk 1979, s. 59–61; Tadeusz Gospodarek, *Julia Molińska-Woykowska (1816–1851)*, Wrocław 1962; Stanisław Poręba, *Jan Michał Rakowski (1859–1939) — grudziądzki dziennikarz*,

literat i działacz narodowy, „Rocznik Grudziądzki”, t. 13: 1998, s. 289–294; Stefan Rafiński, *Portret zapomnianego dziennikarza pomorskiego Jana Michała Rakowskiego*, „Rocznik Grudziądzki”, t. 9: 1985, s. 241–247. Z kolei zbędne są np. opisy bibliograficzne prac: B. Woźniczki-Paruzel, *Droga „Świata Ciszy” od „Świata Głuchych” do „Nowego Świata Ciszy”*, [w:] *W kręgu prasy*, t. 1, Toruń 1999, s. 83–101; i Katarzyny Wodniak, *Współczesna „prasa serca” na polskim rynku prasowym*, [w:] *tamże*, t. 3, Toruń 2004, s. 125–143.

Wymienione przykłady nie wyczerpują listy, ale i nie zmniejszają wartości płyty jako spisu bibliograficznego i źródła do analiz dorobku naukowego badaczy historii prasy polskiej do 1918 roku. Trzeba zgodzić się, że nie ma bibliografii kompletnych, mimo założeń ich twórców.

Wraz z książką Władysława Marka Kolasy otrzymaliśmy nie tylko istotne dla humanistyki dzieło nauko- i bibliometryczne, ale również syntetyczne omówienie głównych trendów panujących w rozwoju prasy polskiej do 1918 roku. Autor przeprowadził wieloletnie, żmudne badania, dzięki którym historycy prasy i inni badacze mogą prześledzić rozwój zainteresowań badawczych nad gazetami i czasopismami wydawanymi przez Polaków w okresie do 1918 roku, zauważyć tendencje w ich badaniu, a dołączona płyta niewątpliwie ułatwi poszukiwania bibliograficzne. Trzeba również zgodzić się z ocenami recenzentów wydawniczych prezentowanej rozprawy, którzy stwierdzili, że „Kolasa dowiódł, że bibliometrię można z powodzeniem stosować do badania historiografii, a nawet szerzej — do obszaru humanistyki, że istotne jest wzbogacenie narzędzi badawczych i poszerzanie badań interdyscyplinarnymi metodami” (prof. dr hab. Jerzy Jarowiecki) oraz „Autor udowodnił, że znane w innych dyscyplinach prawidłowości bibliometryczne mają zastosowanie również w odniesieniu do historiografii; ukazał to na wielu przykładach dorobku naukowego konkretnych badaczy” (prof. dr hab. Jerzy Myśliński).

